КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА РІВНОПРАВНОСТІ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

ДАЦ Андрій Олександрович - аспірант Західноукраїнського національного університету

УДК 343.4
DOI: https://doi.org/10.32782/NP.2024.3.35

Досліджено важливість забезпечення рівноправності людини і громадянина засобами кримінально-правової охорони. Проаналізовано юридичний склад порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками. Охарактеризовано протидію дискримінаційним проявам у кримінальному законодавстві країн-членів Європейського Союзу. Виокремлено дії, що визнаються дискримінаційними у кримінальних кодексах Франції, Республіці Польща, Хорватії, Литві. Привернуто увагу до необхідності протидії нерівності людини і громадянина.

Ключові слова: дискримінація, право на рівність, кримінальне законодавство, кримінальні правопорушення у сфері дискримінації, кримінально-правова охорона.

Постановка проблеми

Питання кримінально-правової охорони рівноправності громадян від протиправних діянь, за вчинення яких стаття 161 Кримінального кодексу України передбачає кримінальну відповідальність, виступає одним з основоположних завдань науки українського кримінального права. Згідно з даними Щорічної доповіді Уповноваженого Верховної Ради з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році, збройна агресія Російської Федерації проти України спричинила грубі порушення прав людини, серед яких: насильницькі зникнення, ґендерне насильство, включаючи сексуальне насильство, примусове переселення та насильницькі переміщення населення, тортури та інші жорстокі, нелюдські або такі, що принижують гідність, види поводження [1]. Разом з тим, норми, що стосуються кримінальних правопорушень у сфері дискримінації та відповідальності за їх вчинення, містяться як у Загальній, так і в Особливій частинах Кримінального кодексу України. У зв'язку із зазначеним, актуальним є дослідження кваліфікації дискримінаційних діянь у межах кримінального законодавства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Проблемі кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками присвячено низку досліджень вітчизняних вчених-криміналістів. Зокрема, це праці О.О. Дудорова, І.О. Зінченко, Д.О. Колодіна, О.М. Костенка, В.В. Курафеєва, С.Я. Лихової, О.С.Островського, В.М. Панькевич, М.І. Хавронюка та інших [2, с. 58]. Водночас, комплексного дослідження потребує важливість охорони конституційного права на рівність нормами кримінального права з метою формування ефективної системи запобігання та протидії дискримінації в Україні.

Метою статті є окреслення важливості забезпечення кримінально-правової охорони конституційного права на рівність, яке ґрун-

тується на огляді кримінально-правової характеристики юридичного складу кримінальних правопорушень у сфері дискримінації.

Виклад основного матеріалу

Проблема кримінально-правової охорони рівноправності громадян є одним з ключових напрямів реалізації сучасної кримінально-правової політики в Україні, оскільки охоплює важливі сфери суспільних відносин в Україні, впливаючи на стабільність розвитку державотворчого процесу і специфіку прояву злочинності в умовах воєнного стану.

Аналізуючи проблематику визначення кримінально-правової охорони В.В.Кузнецов наводить наступне її тлумачення: «під кримінально-правовою охороною слід розуміти заходи по збереженню існуючих суспільних відносин та інтересів та утримання громадян від злочинних посягань шляхом визначення в кримінальному законі небезпечних для особи, суспільства та держави злочинних діянь та встановлення за їх вчинення кримінальних покарань та інших заходів кримінально-правового характеру. При цьому до елементів механізму кримінально-правової охорони відносять: кримінально-правові норми, кримінально-правові відносини та кримінальну відповідальність» [3, с. 109]. Погоджуємось із наведеним визначенням, оскільки воно досить чітко відображає концепцію кримінально-правової охорони, включаючи основні її елементи та механізми дії.

Відповідно до положень статті 1 Кримінального кодексу України, основним завданням кримінального законодавства є правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням. Крім того, стаття 3 Кримінального кодексу України вказує, що законодавство України про кримінальну відповідальність ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права [4].

Основний Закон у статті 24 закріпив рівність конституційних прав і свобод та рівність перед законом громадян, деталізувавши, що не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [5]. Зважаючи на зазначене, можна констатувати, що право рівності виступає найважливішим об'єктом не лише конституційно-правової, а й кримінально-правової охорони.

Юридичний склад порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками міститься у Розділі V «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» Кримінального кодексу України.

Суспільна небезпека злочину полягає у створенні загрози виникнення чи ескалації конфліктів між різними членами суспільства через расову, національну, релігійну чи іншу нетерпимість, порушення прав і свобод людей у зв'язку з їхньою дискримінацією за певними ознаками. Основним безпосереднім об'єктом злочину є закріплена в Конституції України рівність людини і громадянина у правах та свободах. Факультативним додатковим об'єктом можуть бути честь і гідність особи, її життя, здоров'я, власність, встановлений порядок виконання службовими особами своїх повноважень тощо [6].

Об'єктивна сторона злочину виражається у вчиненні:

1) дії, спрямованої на розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі і гідності - будь-які дії (публічні виступи, розповсюдження матеріалів в засобах масової комунікації, тощо), які вчиняються з метою поширення серед окремих груп населення настроїв неприязні, ворожнечі та огиди до інших етнічних або расових груп чи конфесій для того, щоб викликати у багатьох осіб такі ж почуття і ставлення до таких груп, їх способу життя, культури, звичаїв, релігії, приниження позитивних якостей тієї чи іншої нації порівняно з іншими;

2) дії, яка полягає в образі почуттів громадян у зв'язку з їх релігійними переконаннями - скривдження, приниження гідності та

інших почуттів представників окремих релігійних конфесій, церков, груп тощо або глумління над такими, що належать їм, місцями богослужінь чи релігійних зібрань, місцями паломництва, шанованими у тій чи іншій релігії;

3) дії, що полягає в прямому чи непрямому обмеженні прав громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, інвалідності, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками: пряме обмеження – дія, яка має відкритий прояв дискримінації прав громадянина за вказаними ознаками; непряме обмеження прав передбачає обмеження прав громадян у завуальованих формах, які приховують ставлення до громадян за вказаними ознаками;

4) щодо встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за зазначеними вище ознаками - надання громадянам певної національності, політичних чи релігійних переконань, майнового стану, статі вигод чи переваг у реалізації законних прав [7, с. 324].

Суб'єкт злочину – загальний. При цьому не має значення, чи вчинено злочин представником так званої титульної нації або національної меншини, європейської раси або негроїдної, віруючим або атеїстом, а так само, чи належать суб'єкт злочину і потерпілий до однієї раси, національності, конфесії тощо [8].

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого умислу. Мотиви найчастіше мають націоналістичне забарвлення: ненависть до іншої національності, уявна думка про перевагу тієї чи іншої раси, мови, релігійної конфесії тощо. Мета вчинення злочину випливає із спрямованості вчинюваних дій - розпалити національну, расову чи релігійну ворожнечу; принизити національну гідність; показати переваги або неповноцінність громадян за ознакою їхнього ставлення до релігії, за національною або расовою приналежністю [9].

Кваліфіковані склади кримінального правопорушення у сфері дискримінації передбачені частинами 2 і 3 статті 161 Кримінального кодексу України. Зокрема, мова йде про дії, поєднані з насильством, обманом чи погрозами, а також вчинені службовою особою (ч. 2) та дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, які були вчинені організованою групою осіб або спричинили тяжкі наслідки (ч. 3) [4].

У кримінально-правовій науці висловлюється думка щодо доцільності посилення кримінальної відповідальності за вчинення дискримінаційних діянь. Зокрема, дослідниця О.Л. Старко обґрунтовує, що «враховуючи ту обставину, що порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками може виступати в якості або причин, або ж умов злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, проти основ національної безпеки України, необхідно посилити кримінальну відповідальність за ст. 161 КК України, особливо за наявності кваліфікуючих ознак» [2, с. 62]. Прокоментуємо щодо цього, що дискримінаційні практики можуть призводити до соціальної напруги, конфліктів та радикалізації окремих груп населення, а тому наведені аргументи щодо доцільності посилення кримінальної відповідальності за дискримінаційні діяння мають раціональне обґрунтування та можуть сприяти підвищенню ефективності захисту прав людини.

У багатьох країнах світу законодавство передбачає кримінально-правовий захист рівноправності людини і громадянина. У Кримінальному кодексі Франції у Главі V «Посягання на особисту гідність» містяться положення щодо відповідальності за вчинення дискримінаційних діянь. У статті 225-1 під дискримінацією розуміється будь-яке розрізнення, проведене між фізичними чи юридичними особами на підставі їхнього походження, статі, сімейного становища, вагітності, зовнішнього вигляду, особливої вразливості внаслідок їх економічного становища, очевидного або відомого особі, яка вчиняє таку діяльність, за прізвищем, місцем проживання, станом здоров'я, інвалідністю, генетичними особливостями, звичаями, сексуальною орієнтацією, ґендерною ідентичністю, віком, політичними поглядами, діяльністю у профспілках, статусом інформатора, посередника або особи, пов'язаної з інформатором, залежно від здатності висловлюватися іншою

мовою, крім французької, належністю чи неналежністю реальною чи гаданою до етнічної групи, нації, передбачуваної раси чи певної релігії [10].

Кримінальна відповідальність за дискримінаційні діяння міститься й у Кримінальному кодексі Республіки Польща. Стаття 194 передбачає штраф, обмеженням волі або позбавленням волі на строк до 2 років для тих, хто обмежує особу в її правах через її релігійну приналежність або безконфесійну приналежність. У статті 256 закріплено кримінальну відповідальність за розпалювання ворожнечі на ґрунті національних, етнічних, расових, релігійних ознак або зважаючи на відсутність приналежності до будь-якої конфесії (§ 1), а також за розповсюдження, вироблення, запис або імпорт, придбання, зберігання, володіння, перевезення або надсилання друкованого, записаного або іншого матеріалу, що містить вміст, зазначений у § 1, або є носієм фашистського, комуністичного чи іншого тоталітарного матеріалу. Покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 3 років встановлено для тих, хто публічно ображає групу осіб чи окрему особу через її національну, етнічну, расову чи релігійну приналежність або через відсутність у неї віросповідання, або з таких мотивів посягає на тілесну недоторканість іншої особи (ст. 257) [11].

Відповідальність за порушення рівності закріплено у Розділі XI «Кримінальні правопорушення проти прав та основних свобод людини» Кримінального кодексу Хорватії. Стаття 125 передбачає позбавлення волі на строк до 3 років за заперечення, обмеження права інших осіб на придбання товарів чи отримання послуг, права на здійснення діяльності, права на працевлаштування та просування по службі, або надання привілеїв іншим особам чи переваг щодо вказаних прав за ознакою раси, етнічної належності, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних та інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження, освіти, соціального становища, сімейного стану, віку, стану здоров'я, інвалідності, генетичної спадковості, вираження ґендерної ідентичності, сексуальної орієнтації або інших ознак. Така ж відповідальність встановлена для тих, хто переслідує окремих осіб чи організації через їхню підтримку рівності людей [12].

Кримінальний кодекс Литви містить Розділ XXV «Злочини та кримінальні порушення проти рівності особи та свободи совісті», який встановлює відповідальність за дискримінаційні діяння. Зокрема, до них належить вчинення дій, спрямованих на перешкоджання групі людей або особі, яка до неї належить, брати участь в політичній, економічній, соціальній, культурній, трудовій чи іншій діяльності або обмеження прав і свобод такої групи людей чи особи, що до неї належить, через вік, стать, сексуальну орієнтацію, інвалідність, расу, колір шкіри, національність, мову, етнічне походження, соціальний статус, віросповідання, переконання чи погляди (ст. 169). Крім того, стаття 170 встановлює відповідальність за вчинення дій з метою розповсюдження, вироблення, купівлі, пересилання, перевезення, зберігання речей, які висміюють, зневажають, розпалюють ненависть або закликають до дискримінації, а також підбурювання до насильства, фізичного насильства проти групи людей або особи, що до неї належить, за віком, статтю, сексуальною орієнтацією, інвалідністю, расою, кольором шкіри, національністю, мовою, етнічним походженням, соціальним статусом, віросповіданням, переконаннями чи поглядами. Також кримінальне законодавство передбачає відповідальність за створення, діяльність і фінансування групи, організації з метою дискримінації осіб за ознаками віку, статі, сексуальної орієнтації, інвалідності, раси, кольору шкіри, національності, мови, етнічного походження, соціального статусу, віросповідання, переконань чи поглядів [13]. Зазначене засвідчує важливість забезпечення конституційного права на рівність саме засобами кримінально-правової охорони в законодавстві країн-членів Європейського Союзу. Конституційне право на рівність є фундаментальним правом, закріпленим у міжнародних та національних нормативних актах, а його кримінально-правова охорона гарантує, що будь-які спроби дискримінації будуть суворо каратися. Це сприяє створенню справедливого та рівноправного суспільства, а також виступає стримуючим фактором для осіб або організацій, які мають намір здійснити дискримінаційні дії.

Висновки

Забезпечення конституційного права на рівність засобами кримінально-правової охорони є важливим елементом у системі захисту прав людини, попередження дискримінації та забезпечення соціальної стабільності в Україні, а також країнах-членах Європейського Союзу. Закріплюючи кримінальну відповідальність за дискримінаційні діяння, законодавець акцентує необхідність запобігання і протидії загрозам виникнення чи ескалації конфліктів між різними членами суспільства через наявність у них певних ознак. Актуальними для подальших наукових розвідок є дослідження питань криміналізації нових форм дискримінації, їх виявлення та розслідування, а також вдосконалення механізму кваліфікації дискримінаційних діянь.

Література

1. Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2022 році. URL: https://ombudsman.gov.ua/report-2022/rivni-prava#zapobigannia-dyskryminatsii

2. Старко О. Л. Кримінальна відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками. *Історико-правовий часопис*. 2023. № 19 (2). С. 57-63.

3. Кузнецов В.В. Кримінально-правова охорона: проблеми визначення поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2015. Випуск 30. Том 2. С. 107-110.

4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

5. Конституція України: Основний Закон від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

6. Науково-практичний коментар від 25.07.2015 р. Платформа ЛІГА:ЗАКОН: вебсайт. URL: https://ips.ligazakon.net/document/KK004666

7. Шармар О. М. Особливості кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності, статі та за іншими ознаками в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 323-329.

8. Прокопенко В. Науково-практичний коментар до ст. 161 Кримінального кодексу України. URL: http://www.jurists.org.ua/criminal-law/1812-naukovo-praktichniy-komentar-do-st-161-krimnalnogo-kodeksu-ukrayini.html

9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. Том 2. Мего-Інфо - Юридичний портал №1: веб-сайт. URL: http://mego.info/

10. Code pénal (en viguer depuis le 01 Septembre 1990). URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070719/LEGISCTA000006165298/#LEGISCTA000006165298

11. Kodeks karny z dnia 6 czerwca 1997 r. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20200001444/U/D20201444Lj.pdf

12. Kazneni zakon. URL: https://www.zakon.hr/z/98/Kazneni-zakon

13. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. URL: https://www.infolex.lt/portal/start_ta.asp?act=doc&fr=pop&doc=66150

References

1. Shchorichna dopovid pro stan doderzhannia ta zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini u 2022 rotsi. [Annual report on the state of observance and protection of human and civil rights and freedoms in Ukraine in 2022]. URL: https://ombudsman.gov.ua/report-2022/rivni-prava#zapobigannia-dyskryminatsii [in Ukrainian]

2. Starko O. L. Kryminalna vidpovidalnist za porushennia rivnopravnosti hromadian zalezhno vid yikh rasovoi, natsionalnoi, rehionalnoi nalezhnosti, relihiinykh perekonan, invalidnosti ta za inshymy oznakamy [Criminal liability for violation of the equality of citizens based on their race, nationality, region, religious beliefs, disability and other grounds]. *Istoryko-pravovyi chasopys*. 2023. № 19 (2). S. 57-63. [in Ukrainian]

3. Kuznetsov V.V. Kryminalno-pravova okhorona: problemy vyznachennia poniattia [Criminal legal protection: problems of defining the concept]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia PRAVO*. 2015. Vypusk 30. Tom 2. S. 107-110. [in Ukrainian]

4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 r. [The Criminal Code of Ukraine]№ 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text [in Ukrainian]

5. Konstytutsiia Ukrainy: Osnovnyi Zakon vid 28.06.1996 roku № 254k/96-VR. [The Constitution of Ukraine: The Basic Law]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian]

6. Naukovo-praktychnyi komentar vid 25.07.2015 r. Platforma LIHA:ZAKON: veb-sait. [Scientific and practical commentary of 25.07.2015 LIGA:ZAKON platform]. URL: https://ips.ligazakon.net/document/KK004666 [in Ukrainian]

7. Sharmar O. M. Osoblyvosti kryminalnoi vidpovidalnosti za porushennia rivnopravnosti hromadian zalezhno vid yikh rasovoi, natsionalnoi, rehionalnoi nalezhnosti, relihiinykh perekonan, invalidnosti, ctati ta za inshymy oznakamy v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of criminal liability for violation of equality of citizens depending on their race, nationality, region, religious beliefs, disability, gender and other grounds under martial law]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. 2023. № 2. S. 323-329. [in Ukrainian]

8. Prokopenko V. Naukovo-praktychnyi komentar do st. 161 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. [Scientific and Practical Commentary to Article 161 of the Criminal Code of Ukraine]. URL: http://www.jurists.org.ua/criminal-law/1812-naukovo-praktichniy-komentar-do-st-161-krimnalnogo-kodeksu-ukrayini.html [in Ukrainian]

9. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. Tom 2. [Scientific and Practical Commentary on the Criminal Code of Ukraine. Volume 2.] Meho-Info - Yurydychnyi portal №1: veb-sait. URL: http://mego.info/ [in Ukrainian]

10. Code pénal (en viguer depuis le 01 Septembre 1990). URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070719/LEGISCTA000006165298/#LEGISCTA000006165298

11. Kodeks karny z dnia 6 czerwca 1997 r. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20200001444/U/D20201444Lj.pdf [in Polish]

12. Kazneni zakon. URL: https://www.zakon.hr/z/98/Kazneni-zakon [in English].

13. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. URL: https://www.infolex.lt/portal/start_ta.asp?act=doc&fr=pop&doc=66150 [in English].

A. Dats

CRIMINAL LEGAL PROTECTION OF HUMAN AND CIVIL EQUALITY

The article is aimed at outlining the importance of ensuring criminal law protection of the constitutional right to equality based on the review of the criminal law characteristics of the legal elements of criminal offenses in the area of discrimination. To achieve this goal, the author examines the importance of ensuring the equality of man and citizen by means of criminal law protection; analyzes the legal composition of violations of equality of citizens depending on their race, nationality, region, religious beliefs, disability and other grounds; characterizes the counteraction to discriminatory manifestations in the criminal legislation of the European Union Member States; identifies the actions recognized as discriminatory in the criminal codes of France, Republic of Poland, Croatia, and Lithuania; attention is drawn to the need to counteract human and civil inequality. The author concludes that ensuring the constitutional right to equality by means of criminal law protection is an important element in the system of human rights protection, prevention of discrimination and ensuring social stability in Ukraine and the EU member states.

By criminalizing discriminatory acts, the legislator emphasizes the need to prevent and counteract the threats of emergence or escalation of conflicts between different members of society due to certain characteristics. The issues of criminalization of new forms of discrimination, their detection and investigation, as well as improvement of the mechanism for qualification of discriminatory acts are relevant for further research.

Keywords: discrimination, the right to equality, criminal law, criminal offences in the field of discrimination, criminal law protection.